

Modernleşme Çağının Bir Eğitim Kurumu: Denizli İdadisi

Mithat AYDIN *

ÖZ

İdadiler, eğitim kurumlarının modernizasyonunda yakın dönem tarihimizin önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Rüşdiye mekteplerinin üzerinde, sultanilere öğrenci hazırlamak amacıyla tesis edilen idadilerin ilki İstanbul'da 1873'te açılmıştır. İdadilerin taşrada yaygınlaşmaya başlaması ise 1880'lerden sonradır. Bu bağlamda Denizli İdadisi 1891'de Osmanlı taşrasındaki idadiler arasına katılmıştır. Beş yıllık gündüz öğretim veren Denizli İdadisi'nde incelediğimiz dönemde yedi öğretmen görev yapmıştır. Okul yönetimi, okutulan dersler, öğretim kadrosu, okulun öğrenci durumu bu çalışmanın üzerinde durulan konuları olmuştur. Ayrıca, Denizli'de büyük tahribata yol açan 1899 depreminin Denizli İdadisi ve şehrin eğitim yaşamı üzerindeki etkileri ele alınan başlıca konulardan bir başkası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Denizli İdadisi, Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü, 1899 Depremi, Ali Rıza Efendi.

ABSTRACT

An Educational Institution in the Era of Modernization:

Denizli İdadi School

The İdadi (Preparatory) schools were important milestones in the modernization of educational institutions in recent Turkish history. The *Rusdiye* schools were followed by the *İdadis*, which was opened in 1873 in order to prepare students to high schools. The expansion of the preparatory schools outside of Istanbul took place after the 1880s. In this context, the Denizli *İdadisi* was opened in 1891. Seven teachers worked in this school of five-year education. This study will examine the school administration, courses taught, teaching staff and the school's student status. In addition, the negative effects of the 1899

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, DENİZLİ, e-posta: maydin@pau.edu.tr

earthquake on Denizli Preparatory School and Denizli's educational life are the other issues that we examined in this article.

Keys Words: Denizli İdadisi (Preparatory School), The Directorate of Education in the Aydın Province, 1899 Earthquake, Ali Rıza Efendi.

Giriş

Osmanlı tarihinin son yüzyılı, her alanda ve belli bir plan dâhilinde yürütülen modernleşme çalışmalarına tanık olmuştur. Esin kaynağı batı uygarlığı olan bu dönem modernleşme çabası, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da imparatorluğu büyük yapısal değişime sürüklemiştir. İlköğretimden yüksek öğretime kadar tesis edilen yeni eğitim kurumları, sadece imparatorluğun belli bir dönemine damgasını vurmamakla kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti'ni besleyen ve günümüze değin süregelen etkisiyle irfan yuvaları olmuşlardır. Bu itibarla, ibtidailer, rüşdiyeler, idadiler, sultaniler, meslek ve ihtisas okulları, darül-fünun (üniversite), Türk eğitim tarihinin önemli yapı taşları olmuşlardır. İşte bu çalışmamız, modernleşme çağının ortaokulları diyebileceğimiz idadilerin taşradaki serüvenine ışık tutmaya çalışacaktır.

Sözlük anlamı “hazırlamak” olan idadi, başlangıçta kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren okullar için genel bir ad olarak kullanılmıştır.¹ İdadilerin yüksek öğretime öğrenci hazırlayan okullar olarak ortaya çıkışı, 1869 Vilayet Nizamnamesi'ndeki düzenlemelerle mümkün olmuştur. İmparatorluk genelinde rüşdiyeler ile sultaniler arasında ihdas edilmesi düşünülen idadilerin, 1869 Vilayet Nizamnamesi'nde şu esaslar çerçevesinde açılması uygun bulunmuştur:

1-İdadi okulları, rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir.

2-Bin haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi okulu yapılacaktır.

3-İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.

4-Her idadinin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.

5-Her idadinin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.

6-İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır:

Türkçe kitabet ve inşa, Fransızca, kavânin-i Osmaniye, mantık, ilm-i

1 Osman Ergin (1977), *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, s.495.

servet-i milel, coğrafya, tarih-i umûmi, ilm-i mevâlid, cebir, hesap ve defter tutma, hendese ve ilm-i mesâha, hikmet-i tabiiye, kimya ve resim.²

Görüldüğü gibi nizamnamede, bir taraftan orta öğretimin yapılandırılması için modern bir eğitim programının hayata geçirilmesi düşünülürken, diğer taraftan Müslim ve gayrimüslim Osmanlı tebaasını bir potada eritmek idealine ulaşılmak istenmiştir.

Bununla birlikte, idadilerin açılması için nizamnamede öngörülen düzenlemeler hemen uygulamaya konulamamıştır. Maddi yetersizlikler ve öğretmen yokluğu nedeniyle ilk idadinin İstanbul'da açılması ancak 1873 yılını bulmuştur. İstanbul'daki idadiden iki yıl sonra Mora Yenişehirinde açılan idadi ise, Osmanlı taşrasındaki ilk idadi olmuştur.³ 1876 yılına kadar bile taşrada idadi sayısı 1, İstanbul'da 4 ya da 5 civarında idi. Zira bu idadilerin çoğu ne bina, ne öğretmen, ne de program açısından yeterli idi.⁴

İdadilerin taşrada yaygınlaşması 1880'lerden sonradır. Kuşkusuz, bunda en büyük faktör, 1884'te Eğitim Fonu'nun kurulmasıyla gerekli olan finans sorununun bir ölçüde aşılmış olmasıydı. Buna göre, daha önce Menafi Sandığı'na giden öşrün onda biri ya da toplam hasılatın yüzde biri, şimdi %1.8'e çıkarılmıştır. Yeni sistemde, bu miktarın 1,2'si Menafi Sandıkları'nı oluşturmaya devam ederken, geri kalan 0,6'lık pay ise, Eğitim Fonu'nu oluşturacaktı. Bu ise, devletin eğitim için kalıcı bir gelir akışı yaratarak önemli bir sorumluluk üstlenmiş olması anlamına gelmekteydi.⁵ Nitekim, yaratılan yeni kaynak, idadilerin peş peşe açılmasıyla kendini göstermiştir. 1885 yılında ilk "hamlede" Bursa, Edirne, Yanya, Çanakkale idadileri açılmıştır. Bu idadileri, aynı yıllarda İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamûratülaziz, Ankara, Üsküp, Piriştine, Serfice, Gümölcine, Manisa,

2 Bayram Kodaman (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.115. 1869 Nizamnamesi'nde idadiler için öngörülen dersler sonraki zamanlarda değişikliğe uğramıştır. Örneğin açılan ilk idadilerin programında Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, jimnastik ve müsellest (trigonometri) gibi dersler yer alırken, 1869 Nizamnamesi'nde bulunan mantik, ilm-i mevalid, ilm-i servet, hikmet-i tabiiye ve kimya dersleri çıkarılmıştır. Kodaman, *age*, s.117.

3 Hasan Ali Koçer (1987), *Türkiye'de Modern Eğitim (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara, s.130. Kodaman, *age*, s.117 (Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarifi Bir Bakış*, Ankara, 1964'e atfen). Mora'daki Yenişehir, bazı yayınlarda Yanya'daki Yenişehir ile karıştırılmaktadır. Biz, bu noktada Mora'daki idadinin önce açılmış olduğu kanaatini edindik. Ayrıca, Said Paşa, Yanya'daki idadinin tesisini Bursa, Edirne ve Çanakkale ile beraber 1302 (1884/1885) tarihi icraatları arasında göstermiştir. Bakınız: Ergin, *age*, c.3-4, s.925. Fakat, bu idadi, Yanya'nın merkezindeki idadi olmalıdır.

4 Kodaman, *age*, s.117-118.

5 Benjamin C. Fortna (2005), *Mekteb-i Hümayûn/Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, Çeviren: Pelin Sıral, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.152.

Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas'ta açılan idadiler takip etmiştir. 1892'ye geldiğinde Rumeli, Anadolu ve Arabistan vilayet ve elviye merkezlerinde açılan idadi sayısı 34'e ulaşmıştır.⁶

Açılan bu ilk idadilerin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre öğrenim süreleri, vilayet merkezlerinde rüşdiyeler ile birlikte yedi, sancak merkezlerinde rüşdiyeler ile birlikte beş yıl olarak düşünülmüştür. Görülen eksikliklerin giderilmesi ve diğer öğretim basamaklarında uygulanan programlarla bağlantının sağlanması amacıyla, 13 Haziran 1892'de kurulan özel bir komisyonla eğitim politikaları yeniden ele alınmıştır. Komisyonun hazırladığı rapor İkinci Meşrutiyet'e kadar bu okulların öğretim faaliyetlerine temel oluşturmuştur. "İlk üç sınıfı, rüşdiye sınıflarını da kapsayan bu programın beşinci sınıfa kadar olan gündüzlü sancak idadilerine mahsus bulunuyor, son iki sınıfın eklenmesiyle de yedi yıllık yatılı vilayet idadileri, orta öğretimi tamamlamış bulunuyordu."⁷ 1902 yılında mesleğe yönlendirmek amacıyla, ziraat, sanayi ve ticaret gibi şubeler ilavesiyle, idadilerin program ve öğrenim sürelerinde düzenlemeye gidilmişse de, istenilen sonuç alınmadığından 1906 yılında eski duruma dönmüştür.⁸ Bu düzenlemelere paralel olarak idadi sayısı, 1896-1909 arasında yaklaşık %25 ila %52 arasında bir artış göstermiştir. Kuşkusuz, idadi sayısındaki bu artış, idadilere gösterilen ilginin de bir sonucu idi. Bu çerçevede, 1909'da imparatorluk genelinde idadi sayısı 111'e, buralarda okuyan öğrenci sayısı 20.000'e varmıştır.⁹

Diğer taraftan, 1910 yılından itibaren orta ve lise öğretiminde esaslı bazı düzenlemelere gidildiğini görmekteyiz. İdadi okullardan, İstanbul, Edirne, Adana, İzmir, Üsküp, Bursa, Beyrut, Halep, Selanik, Trabzon, Harput ve Kastamonu idadileri, lise düzeyinde eğitim veren sultanîlere dönüştürülmüşlerdir. Burada şu hususa değinmek gerekmektedir. Sancak İdadisi'nden mezun olanlar, vilayet idadilerinde ve sultanî okullarında ortaöğretim tahsilini tamamlayarak mezunların hukukundan tamamen faydalanmış, yüksek okullara imtihansız girmeye hak kazanmışlardır.¹⁰

6 Kodaman, *age*, s.121.

7 Koçer, *age*, s.131.

8 Koçer, *age*, s.131.

9 Kodaman, *age*, s.129; Hüseyin Dilaver (2002), "II.Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.15, Ankara, s.83.

10 Dilaver, *age*, s.83.

2. Denizli İdadisi'nin Yönetim Programı ve Öğretim Kadrosu

2.1. Denizli İdadisi'nin açılması ve yönetimi

Genel olarak gelişim seyrini vermeye çalıştığımız vilayetlerdeki idadiler arasına Denizli İdadisi 1891'de dâhil olmuştur.¹¹ İdadinin eğitim-öğretim süresi, diğer sancak merkezlerindeki idadiler gibi, rüşdiye kısmı da dâhil olmak üzere beş yıl idi. Ancak, 22 Haziran 1319 (5 Temmuz 1903) tarihli bir belgede, Denizli İdadisi'ndeki ders görevlendirmesi ve öğretmenlerin aldıkları maaştan/ücretten bahsedilirken, Süleyman Fehmi Efendi'nin 5 ve 6. sınıf coğrafya derslerine girdiği belirtilmiştir.¹² Bu bilgi, bize Denizli İdadisi'nin en azından bu yılı müteakip senelerde öğrenim süresinin altı yıl olduğu intibainı vermektedir. Ancak, Denizli İdadisi'nin öğrenim süresinin altı yıl olduğuna veya altı yıla çıkarıldığına dair başka herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Denizli İdadisi, mekân bakımından eğitim-öğretim faaliyetlerine ilk olarak bugün Çatalçeşme Parkı'nın bulunduğu yerdeki Rüşdiye binasında başlamıştır. Aşağıda ele alacağımız 1899 Depremi'nden dolayı, idadi binasının içinde durulamayacak ölçüde hasar görmüş olması nedeniyle, eğitim-öğretime bir süre için Değirmenönü Mahallesi'ndeki bir evde devam edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Denizli İdadisi, bugünkü Denizli Lisesi'nin bulunduğu binaya 1915 yılında taşınmıştır. Planı Tefvik Bey tarafından çizilen İdadi binasının inşasına 1915'te başlanmış ve aynı yıl birinci kat çıkıldıktan sonra maddi imkânsızlıklar nedeniyle ikinci kat bitirilmeden üstü kiremitle kapatılmıştır. İnşaat, on yıl bu haliyle kalmıştır. Binanın inşası, ancak 1926-1927 yılı vilayet bütçesinden ayrılan 100.000 liralık ödenekle tamamlanmıştır.¹⁴

Denizli İdadisi, Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ilk olarak 1311 (1893/1894) yılında yer almıştır.¹⁵ Mekteb-i Mülkiye-i Şâhane mezunu Ali Rıza Efendi'nin müdürü olduğu Denizli İdadisi'nin –müdür dâhil– 6 öğretmene sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tarihte, okulda iki hademe (hizmetli) de görev yapmaktadır.

11 Kodaman, *age*, s.126.

12 BOA., *MF.MKT.*, 714/58, 25 Ra.1321.

13 İdadi'nin Değirmenönü Mahallesi'nde öğretime 1903 yılına kadar devam ettiği ileri sürülmektedir. Ancak, bu tarih doğru olmasa gerektir. Çünkü, aşağıda üzerinde durduğumuz bir belgeden de anlaşıldığı gibi, İdadi binasının tamiratı 6 Eylül 1900'de tamamlanarak öğretime açılmıştır.

14 *Koca Mektep* dergisi (2007), "Tarihlerle Denizli Lisesi", Sayı: 14, Ankara, s.6-7; *Koca Mektep* dergisi (1997), "Tarihçe", Sayı:1, Denizli, s.16.

15 *SVA-1311*, s.350.

Vilayet salnamelerine göre, 1311-1326 (1893/1894-1908/1909) yılları arasında okulun idaresi, çizelgede gösterilen müdürlerin sorumluluğu altında olmuştur.

Tablo 1

<i>Okul Müdürlüğü Görevinde Bulunanlar</i>											
1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1319	1320	1321	1323	1326
Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Mehmed Hamdi Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	İsmail Efendi

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 15 yıllık süreçte okulun yönetiminde dört farklı müdür görev almıştır. Salnamelerden müdürlerin görev sürelerini kesin bir şekilde çıkarmak mümkün değilse de, görev sürelerinin yaklaşık olarak 2-6 yıl arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Verilere göre belirtilen tarihler arasında Ali Rıza Efendi ile Mehmed Hilmi Efendi, okulda en uzun süre görev yapan müdürler olmuştur.

2.2. Denizli İdadisi'nde Okutulan Dersler ve Ders Görevlendirmeleri

Denizli İdadisi'nin programına bakıldığında, 1311-1316 (1893/1894-1898/1899) yılları arasında programda şu dersler yer almaktadır: Ulûm-ı diniyye, Türkçe, Fransızca, Farsça, coğrafya, hesap, Arapça, inşa ve kitabet, tarih, hüsn-i hat, hendese, resim, usul-i defteri, malûmat-ı feniyye. Bu derslere 1316 (1898/1899)'da cebir,¹⁶ 1319 (1901/1902)'da malûmat-ı nafia ve hıfzü's-sıhha ve ilm-i eşya,¹⁷ 1320 (1902/1903)'de ise, ahlâk dersi ilave olunmuştur.¹⁸ Ayrıca, malûmat-ı feniyye dersi, 1321 (1903/1904) yılı salnamesinde malûmat-ı ziraiye adını almıştır.¹⁹ Buna göre, okul programında yer alan dersler ve bu dersler için yapılan görevlendirme şöyledir.

16 SVA-1316, s.309.

17 SVA-1319, s.247.

18 SVA-1320, s.251.

19 SVA-1321, s.239.

Tablo 2²⁰

<i>Denizli İdadisi'nin Programında Yer Alan Dersler ve Ders Görevlendirmeleri</i>												
	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1319	1320	1321	1323	1326
Ulûm-ı Diniye Muallimi ve Mubassır	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	-	Ali Efendi	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi
Türkçe	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Ali Efendi	Feyzi Efendi
Fransızca	Ali Rıza Efendi (Müdür)	Ali Rıza Efendi (Müdür)	Ali Rıza Efendi (Müdür)	Ali Rıza Efendi (Müdür)	Ali Rıza Efendi (Müdür)	Ali Rıza Efendi (Müdür)	Mehmed Hamdi Efendi (Müdür)	Mehmed Hilmi (Müdür)	Mehmed Hilmi (Müdür)	Mehmed Hilmi (Müdür)	Mehmed Hilmi Efendi	Nuri Efendi
Farsça	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	-	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	-	İsmail Efendi ³	İsmail Efendi

20 Vilayet salnamelerine göre hazırlanmış olduğumuz tablodaki görevlendirmenin, aşağıda öğretmenlerin maaşları ile ilgili vermiş olduğumuz 1319 (1903) yılı görevlendirmeleri ile tutarsızlıklar göstermektedir. Kuşkusuz, bu tutarsızlık, salnamenin tarihinin aynı öğretim yılına ait olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, dönem içinde farklı nedenlerle ders görevlendirmelerinde değişikliklerin yapılmış olabileceği ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

İnşa ve Kitabet	Arapça	Hesab	Coğrafya	Cebir
Ali Rıza Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Ali Rıza Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Ali Rıza Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi ⁴	Ali Rıza Efendi	-
Ali Rıza Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	-
Ali Rıza Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	-
Ali Rıza Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi (Müdür)
Mehmed Hamdi Efendi (Müdür)	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Mehmed Hamdi Efendi
Mehmed Hilmi Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	Emin Efendi	Kirilos Efendi	Mehmed Hilmi Efendi (Müdür)
Mehmed Hilmi Efendi (Müdür)	Hailil İbrahim Efendi	Emin Efendi	Kirilos Efendi	Mehmed Hilmi Efendi (Müdür)
Fevzi Efendi	Hailil İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Hasan Kemalettin Efendi	Mehmed Hilmi Efendi
Süleyman Efendi	Hailil İbrahim Efendi	Halil Efendi	Hasan Kemalettin Efendi	Halil Efendi
Süleyman Efendi	Hailil İbrahim Efendi	İsmail Efendi	Mustafa Asım Efendi	-

Usûl-i Defteri	Resim	Hendese	Hüsni Hat	Tarih	Hıfzû's-Sihha
-	Ahmed Refik Efendi	Ahmed Refik Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
-	Ahmed Refik Efendi	Ahmed Refik Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Ali Rıza Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Ali Rıza Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Ali Rıza Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Ali Rıza Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Mehmed Hamdi Efendi	İbrahim Efendi	Mehmed Hamdi Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Mehmed Hilmi Efendi (Müdür)	Emin Efendi	Kirilos Efendi	Hali İbrahim Efendi	Emin Efendi	İbrahim Efendi
Mehmed Hilmi Efendi (Müdür)	Emin Efendi	Kirilos Efendi	Hali İbrahim Efendi	Emin Efendi	İbrahim Efendi
Mehmed Hilmi Efendi	Tevfik Efendi	Hasan Kemalettin Efendi	Hali İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Süleyman Efendi	Halil Efendi	Halil Efendi	Hali İbrahim Efendi	Süleyman Efendi	-
-	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Hali İbrahim Efendi	Süleyman Efendi	-

Malûmat-ı Feniiye	-	-	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Mehmed Hamdi Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	İsmail Efendi
İlm-i Eşya	-	-	-	-	-	-	-	Kirilos Efendi	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	-
Ahlâk	-	-	-	-	-	-	-	-	Mehmed Hilmi Efendi (Müdürlük)	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi

Okul ders programı ve ders görevlendirmesi incelendiğinde; öğretmenler, müdür de dâhil olmak üzere genellikle birden fazla derse girmişlerdir. Örneğin; okul müdürü Ali Rıza Efendi, Fransızca, inşa ve kitabet derslerine girerken, öğretmenlerden İbrahim Efendi, tarih, coğrafya ve hendese derslerine girmiştir. İsimlerinden anlaşılacağı üzere, okul öğretmenleri Müslüman olmakla beraber, 1319 (1901/1902) ve 1320 (1902/1903) salnamesinde Kirilos adında gayrimüslim bir öğretmenin de görev yaptığı

görülmektedir.²¹ İdadide iki yıl görev yaptığı anlaşılan Kirilos Efendi, coğrafya ve hendese derslerine girmiştir. Hizmet süreleri dikkate alındığında okulun öğretmen kadrosunda büyük çaplı değişimler görülmemektedir. Okul hakkında ilk defa bilgi edindiğimiz vilayet salnamesinde 7 olan öğretmen sayısı 1326 (1908/1909)'ya kadar değişmemiştir.²²

Öğretmenlerden Türkçe öğretmeni Feyzi Efendi, Farsça öğretmeni İsmail Efendi, Arapça ve hüsn-i hat öğretmeni Halil İbrahim Efendi, ulûm-ı din öğretmeni Ali Efendi (hicrî 1316, miladî 1898/1899 yılı hariç) bu tarihler arasında aralıksız olarak görev yapmışlardır. Dikkatimizi çeken başka bir husus ise, 1326 (1908/1909) yılı hariç Fransızca ve cebir derslerine okul müdürleri girmiştir. Bu ise, okul müdürlüğüne “mekteb-i âliye” mezunu, Fransızca bilen ve cebir bilimine vakıf kişilerin atanmış olduğunu göstermektedir.²³

Diğer taraftan, okulda görev yapan öğretmenlerin almış oldukları maaş/ücret üzerinde durulması gereken bir başka husustur. Öğretmenlerin almış oldukları maaş, girdikleri ders ya da derslerin ücretlendirilmesiyle belirlenmişti.

Buna dair, Aydın vilayetinden Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 22 Haziran 1319 (5 Temmuz 1903) tarihli yazı²⁴ ele alındığında, ders görevlendirmesi ve ücretlendirmesine ilişkin şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

21 SVA-1319, s.247; 1320, s.251.

22 Bakınız: SVA-1311, s.350; 1312, s.350; 1313, 330; 1314; s.324-325; 1315, s.3291316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1320, s.251; 1321, s.239; 1323, s.233; 1326, s.512-513.

23 Bu arada, öğretmenlerin ders görevlendirmeleri sırasında yazışmalara yansıyan bir hususa değinmeden geçemeyeceğim. Bilindiği gibi öğretmenler, mesleğe kutsal değerleri üzerine yemin ederek başlardı. Yapılan yemine verilen ilk söz, “Padişaha sadakatten ayrılmamak”tı. Bu ise, Osmanlı devlet geleneğinde padişahın şahsiyle özdeşleşen devlet düşüncesinin, Sultan II.Abdülhamid devrinde kendine özgün yapısıyla iyiden iyiye tahkim edilmiş olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili olarak, Süleyman Fehmi Efendi'nin Denizli İdadisi'nde göreve başlaması nedeniyle Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 22 Haziran 1319 (5 Temmuz 1903) tarihli bir yazıda şu ifadeler yer almaktadır: “...burada bulunan Süleyman Fehmi Efendi'nin veliyyü'l-ni'met efendimiz hazretlerine sadâkatden ayrılmayacağına ve kendisine tevdi' buyrulan hizmetleri emniyeti sû-i isti'mâlden ahvâli irtikâb etmeyeceğine da'ir tahlîfi icrâ ve harcırâhi itâ kılınmış olduğundan diğerlerinin dahi ol vechle tahliflerinin ifâsı...” BOA., MF.MKT., 714/58, 25 Ra. 1321, s.1.

24 BOA., MF.MKT., 714/58, 25 Ra.1321.

Tablo 3

<i>Hicrî 1319 (Miladî 1901/1902) yılında Denizli İdadisi'ndeki derslerin görevlendirmesi ve ücretlendirmesi</i>			
Sene	Dersler	Dersin öğretmeni	Ders/ derslerin ücreti
1319 (1901/1902)	Fransızca, malûmat-ziraiye malûmat-ı sıhhiye	Hilmi Efendi (Müdür)	690 kuruş
	ulûm-ı diniye ve ahlâkiye	Ali Efendi	230 kuruş
	hesab hendese cebir resim	Emin Efendi	630 kuruş
	4, 5 ve 6. seneler Arabî ve hat muallimlikleri	İbrahim Halil Efendi	280 kuruş
	1, 2 ve 3. seneler Farisî muallimlikleri	İsmail Efendi	250 kuruş
	1 ve 2. seneler Türkçe	Feyzi Efendi	190 kuruş
	3 ve 4. seneler Türkçe tarih kitabet	Süleyman Fehmi Efendi	570 kuruş
	usûl-ı defterî		40 kuruş
	5 ve 6. seneler coğrafya		110 kuruş
	1,2,3 ve 4. seneler coğrafya	Kemal Eyüb Efendi	150 kuruş

Tablo 3'te görüldüğü üzere, ders ücretlendirmeleri genellikle birkaç dersten oluşan ders grubunun ücretlendirmesi şeklindedir. Tek bir ders olarak, usûl-ı defterî ve ulûm-ı diniye ve ahlâkiye derslerinin ücretleri –40 ve 230 kuruş olarak– verilmiştir. Diğer derslerin ücretlendirmesi ise farklı isimdeki dersler veya farklı şubelerdeki aynı dersler birlikte düşünülerek hesaplanmıştır. Bir anlamda düşünülen ders grubu, derslerin ait olduğu bilim alanı göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Genellikle gruplandırmalarda fen-matematik, yazı-dil ve sosyal bilimler ayrımına gidilmiştir. Zaman zaman yazı-dil; sosyal bilimler ile birlikte ele alınmıştır. Örneğin hesap, hendese, cebir ve resim derslerinin görevlendirmesi birlikte yapılırken; tarih ve coğrafyanın görevlendirmesi, Türkçe ve kitabet dersleri ile beraber yapılmıştır. Yapılan ücretlendirmede en yüksek ücretlendirme 690 kuruşla Fransızca, malûmat-ziraiye ve malûmat-ı sıhhiye derslerinin yer aldığı ders grubudur. En düşük

ücretlendirme ise, 5 ve 6. sınıf coğrafya derslerinde yapılmış olup 110 kuruştur.²⁵

Görüldüğü gibi, 1903 yılında Denizli İdadisi'nde görev yapan öğretmenlerin almış oldukları maaş/ücret 150 kuruş ile 720 kuruş arasında değişmektedir. Buna göre en düşük ders ücreti alan Kemal Eyüp Efendi 150 kuruşla, 1, 2, 3 ve 4. sınıf coğrafya derslerine girerken, en yüksek ders ücreti alan Süleyman Fehmi Efendi, girdiği 3 ve 4. seneler Türkçe, 5 ve 6. seneler coğrafya, tarih, kitabet ve usûl-ı defterî derslerinin karşılığı olarak 720 kuruş ücret almıştır. Ancak, burada Müdür Hilmi Efendi'nin almış olduğu 690 kuruş ücrete, "müdürlük" ücretinin dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Bir tür "makam tazminatı" olan bu ücret, 500 kuruş ile 1.000 kuruş arasında bir ücrete karşılık gelmektedir.²⁶ Bu durumda Müdür Hilmi Efendi'nin en az 1.190 kuruş ücret almış olması kuvvetle muhtemeldir ki; bu, müdürün toplamda en yüksek maaş/ücreti almış olduğu anlamına gelmektedir.

Genel olarak, öğretmenlerin, almış oldukları maaş/ücret itibarıyla düşük maaşlı devlet memurları arasında buldukları söylenebilir. Bu hususta çağdaş bir araştırmacının yaptığı hesaplama göre, öğretmenlerin maaşlarının satın alma gücü açısından incelendiğinde ve diğer meslek kategorilerinde bulunanların aylık kazançlarıyla karşılaştırıldığında "mütevazı" düzeyde bile değildir. Bu dönemde bir sancak mutasarrıfı yaklaşık 20.000 kuruş, bir kaza kaymakamı 1.500-2.000 kuruş, karantinada görevli bir doktor 1.000 kuruş maaş almaktaydı. 1878 yılında Ankara'da vasıfsız bir işçinin yevmiyesi 7.5 kuruş idi ki bu, aylık 225 kuruşa tekabül etmekteydi. Bu sırada yevmiyesi 9.5 kuruş olan vasıflı bir işçinin aylığı ise 285 kuruşu buluyordu. Yine Edirne'de gündeliği 5 kuruş olan bir tarım işçisinin aylık geliri yaklaşık 150 kuruştur. Bu rakamlar, öğretmenlerin diğer

25 İdadilerin ders ücretlendirmelerinin birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, Denizli İdadisi ile Kırklise (Kırklareli) İdadisi'ndeki ders ücretlendirmesi karşılaştırıldığında, bu farklılığı görmek mümkündür. Denizli İdadisi'nde birkaç şube veya ders birleştirilerek ücretlendirme yapılırken, Kırklise İdadisi'nde her ders için ayrı bir ücret tespit edilmiştir. Örneğin, Denizli İdadisi'nde Fransızca, malûmat-ziraiye, malûmat-ı sıhhiye derslerinin ücreti topluca 690 kuruş olarak hesaplanmışken, Kırklise İdadisi'nde malûmat-ı fenniye için 250 kuruş, inşa ve kitabet için 200 kuruş, Hesap için yine 200 kuruş değer biçilmiştir. Bu noktada birebir karşılaştırma imkânı bulunan usûl-ı defterî dersinin ücreti, Denizli İdadisi'nde 40 kuruş, Kırklise İdadisi'nde 200 kuruştur ki; bu, belirgin bir farklılığa işaret etmektedir. Diğer taraftan, öğretmenlerin aldıkları ücret bakımından her iki idadinin birbirinde çok farklı olmadığını belirlemek gerekir. Öğretmenlerin aldıkları ücret -müdürler hariç- Denizli İdadisi'nde 150 ila 720 kuruş arasında iken, Kırklise İdadisi'nde 200 kuruş ila 600 kuruş arasındadır. Mesut Ayar, "Kırklareli (Kırklise) Mekteb-i İdadisi", *History Studies*, Volume:2/3, 2010, s.49.

26 Örneğin; 1895 tarihinde Ankara İdadisi Müdürü, "müdürlük" görev ücreti olarak 1.000 kuruş alırken, Kırklise İdadisi Müdürü 500 kuruş almaktaydı. BOA., MF.MKT., 223/14, 4 Ra. 1312; Ayar, *age*, s.49.

devlet memurları ve meslek erbabına nazaran bulunduğu konuma bir ölçüde ışık tutmaktadır. Diğer taraftan 19. yüzyılın ortalarında –yüzyılın sonlarında dahi bir artışın olmadığını varsayarak– aşağıda fiyatları verilen bazı gıda maddeleriyle yapılacak karşılaştırma öğretmenlerin geçim düzeyini göstermesi açısından dikkate değerdir: Ekmek 1 kuruş 20 paradan, pirincin okkası (1.283 kg) 1 kuruş 3 paradan satılıyordu. Ayrıca kaşar peyniri 12 kuruş (9,35 kuruş/kg), yoğurt ve elma 1,5 (1.16/kg), zeytin ve incir 4 (3.11/kg), bal 8 (6,23/kg), soğan 2 (1.55/kg), koyun eti 4 (3.11/kg), dana eti 2.5 (1.94/kuruş), sucuk 12 (9.35/kg) ve kahve 9 (7.01/kg) kuruş idi.²⁷

Dersler için yapılan görevlendirmelerde, öğretmenlerin uzmanlık alanı göz önünde bulundurulmakla beraber, öğretmenlerin girdikleri derslerden alacakları maaşın geçimini karşılayıp karşılamayacağı da dikkate alınmıştır. Aydın vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 20 Receb 1311 (27 Ocak 1894) tarihli bir yazıda, Denizli İdadisi resim öğretmeni Ahmed Refik Efendi tarafından verilen arzuhalde "ma'aş-ı mahsûsun 'adem-i kifâyetinden bahisle 'uhdesine diğer bir ders daha ihâlâ olunması istid'â olunmasına mebni mahal-ı mezkûr tahrirât müdiri Reşid Bey'in 'uhdesinde bulunan inşâ ve kitabet dersi alınarak müdir-i mekteb Ali Rıza Efendi'ye ve Ali Rıza Efendi'nin uhdesinde bulunan Hendese dersinin de mumâileyh Refik Efendi'ye ihâlesi" uygun görülmüştür.²⁸ Ancak, gerek maaş nedeniyle, gerekse başka nedenlerle yapılan görev değişikliklerinin kimi zaman Maarif Nezareti'nce uygun bulunmadığı, ya da ciddi gerekçeler istendiği görülmektedir. Nitekim, yukarıdaki yazıya Maarif Nezareti'nin verdiği 26 Receb 1311 (2 Şubat 1894) tarihli cevabî yazıda, daha önce resim dersi Arif Bey'de iken, bu dersin Refik Bey'e ne zaman ve ne sebeple verildiği, yine inşâ ve kitabet dersinin Reşid Bey'e verilmesinden bir ay sonra niçin kendisinden alındığı sorulduktan sonra hendese dersinin görevlendirmesinde Refik Efendi'nin Ali Rıza Efendi'ye ne suretle tercih edildiği ve "icâb-ı sahih yoğ iken birinin ikdârı maksadıyla diğerinin vazifeleri böyle tebdilâta uğradılması ca'iz olmayacağı" kesin bir dille belirtilmiş ve görüş istenmiştir.²⁹ Görüldüğü gibi, öğretmenlerin ders görevlendirmesi vilayetle Ma'arif Nezareti arasındaki tahriratın önemli bir konusu haline gelebilmekte ve Maarif Nezareti soruna müdahil olabilmektedir.

27 Selçuk Akşin Somel (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)/İslamlaşma Otokrasi ve Disiplin*. Çeviren: Osman Yener, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.207-208.

28 BOA., *MF.MKT.*, 198/11, 3 N.1311, s.1 (Aydın Vilayeti'nin yazısı).

29 BOA., *MF.MKT.*, 198/11, 3 N.1311, s.2 (Maarif Nezareti'nin yazısı).

İdadinin ders görevlendirmesinde, bazı derslerde temel prensip olarak benimsenen bir ayrıntı gözden kaçmamaktadır. Maarif Nezareti'nden Aydın Vilayeti Ma'arif Müdürlüğü'ne gönderilen 2 Zilhicce 1312 (2 Haziran 1895) tarihli bir yazıda inşâ, kitabet, coğrafya, ma'lûmat-ı feniye ve hendese gibi derslerin görevlendirmesi için "mekâtib-i âliye" mezunu olmak gerektiği açık bir şekilde belirtilmektedir. Söz konusu belgede Denizli İdadisi öğretmenlerinden Kemal Bey'in istifası nedeniyle açıkta kalan derslerden dolayı yapılan yeni görevlendirmede coğrafya, usûl-ı defteri, inşâ ve kitâbet adlı derslerin İzmir İdadisi mezunlarından Hatim Efendi'nin tayinine Maarif Nezareti'nce itiraz edilmiştir. İtiraz gerekçesi ise, Hatim Efendi'nin "mekâtib-i 'âliye mezunlarından bulunmaması cihetiyle zikr olunan derslere ta'yini kâbil olmayacağı" şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan, bahsi geçen derslere, (aynı zamanda okul müdürü olan) Ali Rıza Efendi tayin edilirken, onun Darü'l- Mu'allimin-i 'Âliye Fünûn Şubesi mezunu olmasına vurgu yapılmıştır.³⁰

3. Denizli İdadisi'nin Öğrenci Durumu

Denizli İdadisi'nin öğrenci sayısı hakkında gerek vilayet salnamelerinden, gerekse maarif salnameleri'nden bir fikir edinmekteyiz. Ancak, aynı yıllara ait kimi vilayet salnameleri ile maarif salnamelerinde (1317 ve 1319 yıllarına dair) verilen öğrenci sayılarında bazı farklılıklar görülmektedir. Aydın Vilayeti Salnameleri'ne göre 1311-1326 (1893-1909) yılları arasındaki öğrenci sayısı Tablo 4'te belirtilmiştir. Tabloda 1317 (1899/1900), 1318 (1900/1901) ve 1319 (1901/1902) yılı salnamelerine dair verilen rakamların ilki vilayet salnamelerine, ikincisi maarif salnamelerine aittir.

Tablo 4³¹

<i>Hicrî 1311-1326 (Miladî 1893/1894-1908/1909) Yılları Arasında Denizli İdadisi'nin Öğrenci Sayısı</i>												
Salna- meler	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1321	1323	1326
Öğrenci sayısı	105	105	100	90	80	75	59/36	-/76	84/82	-	75	120

Tablo 4'te okulun öğrenci sayısında 1317 (1899/1900) yılına kadar genel bir düşüş gözlenmektedir. 1311'de 105 olan öğrenci sayısı, 1317'de 59'a kadar düşmüştür. 1314 (1896/1897) yılı salnamesinden itibaren 1318 (1900/1901)'e kadar devam eden düşüşün nedeni, salnamelerde belirtilmemekle beraber,

30 BOA., *MF.MKT.*, 266/56, 8 Z. 1312.

31 *SNMU-* 1317, s.978; 1318, s.1087-1088; 1319, s.390.

1315 (1899)'teki büyük depremle ilgili olduğu kesindir. Bu deprem, Denizli'nin sosyal ve ekonomik yaşamını felce uğrattığı gibi, eğitim hayatını da derinden etkileyen menfi sonuçlar doğurmuştur. Ancak, 1318 yılındaki 76 öğrenci ile bir artış görülmektedir. 1323 (1905/1906)'teki küçük düşüşe rağmen, 1326 (1908/1909)'da öğrenci sayısı 120'ye ulaşarak artış devam etmiştir.

Diğer taraftan, 1317 ve 1319 (1901/1902) tarihli Maarif Salnamelerinde 1314-1315 (1896/1897-1897/1898) ve 1315-1316 (1897/1898-1898/1899) öğretim yılı öğrencileri sayısı verilirken okulda 1 Gayrimüslim öğrencinin de öğrenim gördüğü belirtilmiştir.³² Bu durum, taşrada "Osmanlı kimliği" yaratma çabasının bir işareti olmakla beraber, idadinin Gayrimüslim tebaaca rağbet görmemesi ayrıca dikkate değerdir.

İdadiden mezun olanlar genellikle yüksek öğrenimini İzmir ya da İstanbul'da tamamlamışlardır. Özellikle, İzmir'deki 7 yıllık idadi ve İzmir Sultanisi İstiklal Savaşı'nın sonlarına kadar Denizli için büyük bir öneme sahip bulunmuştur.³³ 1913 yılındaki bir olayda olduğu gibi, zaman zaman idadi mezunu kimsesiz çocukların tahsilini tamamlamak üzere devlet korumasında yüksek sultanilere alınmış olduklarını görmekteyiz. Maarif Nezareti'nin, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiye Riyâseti'ne yazdığı 23 Şevval 1331/12 Eylül 1329 (25 Eylül 1913) tarihli yazısına konu olan olayda Denizli İdadisi mezunu Hacı Mavioğlu Mehmed Efendi'nin "bîkes ve bîvâye" olduğu ve Darüşşafaka'ya kabul edildiğine dair Aydın vilayetine yazılan Liva İdare Meclisi'nin tahriratının gönderildiği belirtilmiş, icabının yapılması istenmiştir.³⁴ Sonuç itibarıyla İstanbul ve İzmir'de yüksek tahsilini tamamlayan idadi mezunları, sonraki yıllarda Denizli'nin eğitim ve kültür hayatına öncülük etmişlerdir.³⁵

4. 1899 Denizli Depremi'nin Etkileri

Birinci dereceden deprem kuşağında bulunan Denizli, tarihinin en yıkıcı depremlerinden birini 1899 Eylülünün 20'sinde yaşamıştır. Merkezi Sarayköy olan deprem, en büyük hasara Denizli ve kazalarında neden olmakla beraber, Aydın vilayetini bütünüyle etkilemiştir. Depremden kısa bir süre sonra Aydın valiliğince yapılan resmi açıklamada, vilayet genelinde ölü sayısı 724, yaralı sayısı 738, yıkılan hane sayısı 12.932 olarak verilmiştir.

32 *SNMU-1317*, s.978; 1319, s.390.

33 Ahmet Akif Tütenk (1946), "Denizli'de Maarifin İnkişafı Tarihi", *İnanç Sanat ve Kültür Dergisi*, sayı:102, s.1.

34 BOA., *MF.MKT.*, 1190/13, 23 L. 1331.

35 Örneğin bkz: Ali Vehbi (1951), *Acıpayam*, Çankaya Matbaası, Ankara, s.218-219.

Diğer taraftan, deprem nedeniyle vilayet genelinde evsiz kalan 80.000 ila 100.000 arasındaki kişinin yaklaşık 45.000 kadarının Sarayköy ve Denizli'nin diğer kazalarına ait olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda hükümet konağı, adliye dairesi, kışla, rüsumat idaresi, postane, karakol, hapishane gibi kamu binalarının, içine girilmez derecede hasar görmesi, kent yönetimini de bütünüyle işlemez hale getirmiştir.³⁶

1899 Depremi, kuşkusuz, Denizli'nin eğitim hayatı için de tam bir yıkım meydana getirmiştir. Depremden sonra Aydın valiliğinin Maarif Nezareti'yle yapmış olduğu yazışmalarda, Denizli sancağı dâhilinde 19 okulun "külliye münhedim (tamamıyla yıkılmış)" veya "kısmen rahnedâr (kısmen zarar görmüş)" olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, felce uğrayan kent yaşamında eğitim hizmetlerinin de durma noktasına geldiğini göstermektedir. Yerel yöneticiler, bütünüyle inşası elzem olan ve içine girilemeyecek ölçüde olup tamiratı gerekli görülen okulların hizmete açılması için işe koyulmuşlardır. Bu çerçevede keşif çalışmaları 1900 yılı ilkbaharında tamamlanıp, Aydın valiliğine bildirilmiştir. Aydın vilayetine gönderilen 29 Mart 1316 (11 Nisan 1900) tarihli tahriratta³⁷ söz konusu 19 okulun keşfi mucibinde inşa ve tamirat için 423.389 kuruşa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Bunun için de "livânın 1315 senesinde tahakkuk eden 236.848 kuruş maarif hissesinin iki seneliğine mahalline terki"nin uygun olacağı belirtilmiştir. Aydın vilayeti, durumu Dahiliye Nezareti'ne 20 Haziran 1316 ve 8 Temmuz 1316 tarihli iki yazısıyla bildirmiş ve özellikle "kış gelmeksizin mekâtib-i mezkûrenin inşâve ta'mîriyle tedrisâtın sekteden vikâyesi lâzîmeden bulunduğu"nu belirterek meselenin önemine işaret etmiştir. Nihayetinde, Aydın vilayetine gönderilen cevabî yazıda "sarfına lüzûm gösterilen dört yüz yirmi küsur bin kuruş cidden şayân-ı istiksâr" görüldüğünden "iki senelik mahalli hisse-i ma'arîfin ta'mirât ve inşâât-ı mezkûreye karşılık tutulması hem umûr-ı ma'arîfini hem de idâre-i merkezîyeyi sektedâr edeceği cihetle kat'iyen mümkün olmayacağı" belirtilmiştir. Yine de, yazıda "inşâât ve ta'mirât-ı mebhûs-ı tahrîbâtın daha az masrafla vucûda gelebilmesi (için) mesârif-i mezbûrenin vilâyet-i celile-i cenâb-ı asfânelerinin 312 sene-i nihâyetine kadar olan hisse-i i'âne

36 Yasemin Avcı (2007), "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (6-8 Eylül 2006), Editörler: Ayfer Özçelikle Mehmet Yaşar Ertaş ve diğerleri, Cilt: 1, Denizli, s.362-363. Depremi meydana getirdiği hasar, İzmir ticaretini de derinden etkilemiştir. Öyle ki, depremde ve karantinalar sebebiyle İzmir ticareti sekteye uğramış ve birçok aile geçim sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Bu nedenle, bu sıralarda Hindistan'da kıtlık çekenler için toplanan yardım, ticari durumun düzelmesine ertelenmiştir. BOA., *DH.MKT.*, 2398/125, 8 Ca.1318.

37 BOA., *DH.MKT.*, 2372/67, 13 Ra. 1318.

bekâyası tahsilâtdan tesviyesi taht-ı temine alınabileceği suretde icâbı”nın icrâ kılınması ve yeniden yapılacak “keşif evrakı” ile “harita” ve “münâkasa defterleri”nin konulduğu pusulaların gönderilmesi istenmiştir.³⁸

Bu yazışmalardan da anlaşıldığı üzere devletin, depremin meydan getirdiği tahribatı ortadan kaldıracak mali gücü yoktu. Zaten sürekli açık veren devlet hazinesi ve vilayet bütçesinin bu tahribatın yol açtığı yarayı sarması beklenemezdi. Bu nedenle ihtiyaç duyulan paranın temini için başvuru olan temel yol, yardım kampanyaları düzenlemek olmuştur. Kampanyayı padişah bizzat kendi bütçesinden 4.000 Osmanlı altını bağışlayarak başlatmıştır. Padişahın çıkardığı bir irade ile gerek yardım kampanyasını yürütmek, gerekse deprem bölgesinde afetle mücadele çalışmalarını organize etmek için İstanbul Belediyesi bünyesinde bir yardım komisyonu, diğer adıyla bir “kriz masası” kurulmuştur. Komisyonun kurulmasından bir süre sonra çıkarılan başka bir iradeyle de, bütün vilayetlerin ve müstakil sancakların yardım kampanyasına katılımının sağlanmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede, altı aylık zaman zarfında toplanan yardım miktarı 50.000 lirayı bulmuştur. Vilayetlerden iane toplanması, sonraki dönemlerde de başvuru olan başlıca yol olmuştur. Yardıma iştiraki için Suriye’deki askerî ümeraya tebligat dahi yapılmıştır.³⁹ Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya gibi yabancı ülkeler de yaptıkları parasal yardımlarla depremzedelere yardım elini uzatmışlardır. Ziraat Bankası ve Aydın vilayeti emvalinden ödenmek üzere 30.000 lira iane tahsis edilmesi gibi başka tedbirler de alınmıştır.⁴⁰

Bu ve benzeri çalışmalar ile yaratılan kaynaklar, yine de afet bölgesine 80.000 ila 100.000 arasındaki depremzedenin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve bölgeyi yeniden imar etmek için yeterli değildi. Bu durum, kamu binalarının inşasında gerekli olan meblağın temini konusunda çekilen sıkıntıda da kendini göstermiştir. Denizli Hükümet Konağı’nın tamiri meselesinde gördüğümüz benzer durumda olduğu gibi, ihtiyaç duyulan 31.230 kuruşun mevcut bütçede karşılığı bulunmadığından, “1316 senesi muvâzenesi açığına ve ta’mirât tertibi fazlasına i’lâveten tesviyesi” düşünülmüştür.⁴¹

Sonuç itibarıyla, 1316 senesi yazında sancak dâhilindeki yukarıda bahsi geçen 19 okulun deprem nedeniyle maruz kaldığı tahribatın giderilmesi için gelinen nokta fazla iç açıcı değildi. Ancak, bu 19 okuldan Denizli İdadisi ve

38 BOA., *DH.MKT.*, 2403/25, 21 Ca. 1318.

39 BOA., *DH.MKT.*, 2255/128, 5 C.1317. Yardım toplanması konusunda ayrıca bakınız: BOA., *DH.MKT.*, 2253/119, 29 Ca.1317; *DH.MKT.*, 2254/15, 30 Ca.1317; *DH.MKT.*, 2257/69, 10 C.1317; *DH.MKT.*, 2254/16, 30 Ca.1317.

40 Avcı, agm., s.363.

41 BOA., *DH.MKT.*, 2415/75, 22 C. 1318.

Denizli Kız Rüşdiyesi'nin tamiratının tamamlanıp eğitim hayatına başlaması çok daha önce olmuştur. Denizli İdadisi'nin tamirine ilişkin süreci, Aydın vilayetinden Maarif Nezareti'ne, Nezaret'ten de Şûra-yı Devlet'e ve Sadarete intikal eden yazışmalardan takip edebilmekteyiz. Nihayetinde, idadinin tamiri için gerekli olan tutar, 24.558 kuruş olarak hesaplanmış ve bu paranın "inşaat tertibinden" ödenmesine izin verilmiştir.⁴² 1900 Eylülünde söz konusu İdadi ve Rüşdiye'nin eğitime açılması, bu okullara öncelik verildiğini göstermektedir. Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün, 24 Ağustos 1316/12 Cemaziye'l-Evvel 1318 (6 Eylül 1900) tarihli yazısında, söz konusu iki okulun; şehrin yöneticileri, ileri gelenleri ve ulemanın huzurunda açıldığından bahisle, açılış tarihine atfen Sultanın cülusunun 25. yıldönümüne vurgu yapılmıştır:

"Hareket-i arzdan rahnedâr olub bir zamandan beri ta'mirat icrâ kılınmakta olub Denizli Sancağı mekteb-i idâdisi ile inâs rüşdiyesinin ta'mirâtı hitâmresîde olmakla sâye-i ma'arif sermâye-i cenâb-ı gitîsitân erkân ve me'mûrîn-i livâ ve eşrâf ve ulemâ-yı belde hazır oldukları halde cülûs-ı hümâyûn hazret-i hilâfetpenâhînin yirmi beşinci sene-i devriye-i mes'ûdesine şerefmüsâdif yevm-i muhteremde menkibe-i celîle-i hazret-i risâletpenâhî kırâ'etini müte'âkib her ikisinin de resm küşâdî icrâ ve bu vesile ile de tezâyüd-i ömr ve ikbâl ve tevâfûşân ve iclâl hazret-i padişâhî ve da'vât-ı hayriyesi cümle tarafından yâr ve ifâ kılındığı mahalline iş'ârına 'atfen ma'rûzdur..."⁴³

Yine de Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün bu yazısındaki Denizli İdadisi ve Denizli Kız Rüşdiyesi'nin "resmî küşâdî"nin, bütün eksiklerinin tamamlanarak, eğitim-öğretim hayatına başlamış olduğu anlamına gelmeyeceğini belirtmek gerekir. Hatta, yazışmalardan Denizli Kız Rüşdiyesi'nin tamirâtı için gerekli olan harcamaya daha sonraki tarihlerde izin verildiği ve tamiratın "resmî açılıştan" sonra gerçekleştiği intibahı edinmekteyiz. Maarif Nezareti'nin 24 Şevval 1318 (14 Şubat 1901) tarihli yazısına göre, Denizli Kız Rüşdiyesi'nin tamirâtı için çıkarılan keşif tutarı ise 4.984 kuruştur.⁴⁴ Diğer taraftan, Denizli İdadisi'nin tefrişatı işinin iki sene sonraki yazışmalardan bile hâlâ halledilememiş olduğunu görmekteyiz. Elimizdeki belgelere göre Denizli İdadisi'nin tefrişi işinin, 1903 yılı başlarından itibaren ancak ele alınabildiğini göstermektedir.

42 BOA., *İ.MF.*, 5/1317 N. 1317. Şurâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nden çıkan yazı 18 Receb 1317/10 Teşrin-i Sani 1315 (22 Kasım 1899), Sadaret'in yazısı 6 Şa'ban 1317/27 Teşrin-i Sani 1315 (10 Aralık 1899) tarihlidir.

43 BOA., *MF.MKT.*, 528/10, 9 C.1318.

44 BOA., *MF.MKT.*, 545/38, 24 L.1318.

1903 yılı Temmuz ayı sonlarına kadar yapılan yazışmalardan ortaya çıkan durum şöyledi: 3 Şubat 1318 tarihli keşif defterinde, ihtiyaç duyulan malzemenin tutarı 4.898 kuruş olarak tespit edilmiştir. Tefriş için ihtiyaç duyulan malzemeler ise, şunlardı: Müdür ve öğretmenler odasının kapı ve pencere perdelikleri, müdür odasına kumaş kaplı yaylı sandalye ve kanepeler, 6 adet masa ve üstü camekânlı kütüphane, müdür ve öğretmenler odasına bir düzine sandalye, müdür ve öğretmenler odasındaki mevcut masalar üzerine yeşil çuha, mescit, müdür ve öğretmenler odasına kilim.⁴⁵ Tefriş için tespit edilen 4.898 kuruş tutarındaki masraftan, daha sonra 98 kuruş tenzil edilerek kalan kısmının maarif iane hissesinden ödenmesi Aydın vilayetinin 16 Haziran 1319 (29 Haziran 1903) tarihli yazısıyla Maarif Nezareti'nden talep edilmiştir.⁴⁶ Ancak bu yazıda talep edilen meblağ "çayan-ı iktisâr bir raddede" bulunmuş ve "bir derece daha tasarruf" edilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Ayrıca "levâzım-ı tefrişiyenin en lüzûmluları ile iktifâ edilerek salifü'z-zikr 4.800 kuruşdan tenzilât-ı mukteziye icrâsı ve bir de eşyâ-yı mevcûde meyânında kâbil-i ta'mir olmayanları var ise kaç kuruşa fûrûhât olunabileceğinin başkaca bildirilmesi" istenmiştir.⁴⁷ Hazırlanan 29 Kanûn-ı Sani 1319 (12 Aralık 1903) tarihli yeni keşifnâmeye göre, "levâzım-ı tefrişiyeden lâzımları terk edilmek ve elzemleri ibkâ olunmak suretiyle 2.974 kuruş 3 para tasarrufla mesârif-i tefrişiyeye-i mezkûre nihâyetü'l-nihâye 1.923 kuruş 30 paraya" tenzil kılınmıştır.⁴⁸ Bunun üzerine idadinin tefrişâtı için ihtiyaç duyulan 1.923 kuruş 30 paranın harcanması için gerekli olan izin, Aydın vilayetine yazılan 13 Teşrin-i Sani 1320 (26 Kasım 1904) tarihli yazıyla bildirilmiştir.⁴⁹ Bütün bu yazışmalardan anlaşılacak olan ki, deprem nedeniyle Denizli İdadisi'nde meydana gelen hasarın giderilmesi için merkezî ve yerel yönetimin başlattığı çalışmalar, oldukça sınırlı kaynaklarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu ise, şehirde eğitim-öğretim sürecinin olması gereken düzeyde değil, ağır aksak işlediği anlamına gelmektedir.

5. Sonuç

Denizli İdadisi, Osmanlı taşrasındaki diğer idadiler gibi, II. Abdülhamid döneminin Tanzimat'tan bu yana dek devam eden eğitim kurumlarının modernizasyonu çabasının bir sonucu idi. İlk idadilerin 1880'lerden itibaren

45 BOA., *MF.MKT.*, 720/20, 28 C.1318, s.1.

46 BOA., *MF.MKT.*, 720/20, 28 C.1318, s.3

47 BOA., *MF.MKT.*, 729/20, 28 Ca. 1321, s.4.

48 BOA., *MF.MKT.*, 720/7, 26 R. 1321, s.1-2 (Keşifnâme sureti ve Aydın Vilayeti'nin Maarif Nezareti'ne yazdığı yazı).

49 BOA., *MF.MKT.*, 720/7, 26 R. 1321, s.3 (Maarif Nezareti'nin Aydın Vilayeti'ne gönderdiği yazı).

taşrada yaygınlaşmaya başladığı düşünülürse, Denizli İdadisi'nin 1891'de açılması, merkezî hükümetin geç kalmış bir teşebbüsü olarak kabul edilebilir. Buna karşın, bu yeni okul, şehir halkı tarafından hak ettiği ilgiyi görmüştür. Esas itibarıyla Denizli halkı, idadi gibi yeni usullerle eğitim veren rüşdiye ve iptidailere de gereken ilgiyi göstermiştir ki bu,⁵⁰ Denizli'nin modern eğitime duyduğu ihtiyaç ve verdiği önemin açık bir kanıtıdır. Okul programında yer alan doğal bilimler ve sosyal bilimlere dair dersler, çocuğu sosyal yaşama hazırlamak ve dil, edebiyat ve tabiat bilgisini kazandırmak amacının öne çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte, programın, çocuğu yaratıcı düşünmeye, keşfetmeye, araştırmaya, öğrendiğini hayata geçirmeye sevk etmesi yönüyle yetersiz olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Üstelik öğretim kadrosunun tahsil durumunun da, bu yöndeki beklentileri karşılayamayacağı açıktı. Zira, okuldaki öğretmenlerden sadece bir-ikisinin darü'l-muallimin mezunu olduğu, ya da yüksek tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, okul öğretmenlerinin almış oldukları maaşın düşük olması, genel eğitim politikası açısından çözülmesi gereken bir sorundu. Ancak, bu sorunu çözmeye, ne sürekli açık veren Osmanlı bütçesi, ne de mevcut yerel kaynaklar çare olabilirdi. Nitekim, 1899'daki deprem, bunu açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Bu itibarla denebilir ki, Osmanlı devletinin hazırlıksız yakalandığı ve yeteri düzeyde kaynak aktaramadığı 1899 Depremi, her sahada olduğu gibi Denizli'nin eğitim hayatı için de tam bir yıkım meydana getirmiştir.⁵¹ Öte yandan, şehrin gayrimüslim halkının Denizli İdadisi'ne ilgisinin ne olduğuna baktığımızda, buna dair fazla olumlu bir tabloyla karşılaşmamaktayız. İncelediğimiz dönemde okulun, sadece

50 Bakınız: Mithat Aydın (2007), "Denizli'de Eğitim (1878-1908)", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (6-8 Eylül 2006), Editörler: Ayfer Özçelik-Mehmet Yaşar Ertaş ve diğerleri, Cilt: 1, Denizli, s.456-472.

51 Kuvvetle muhtemeldir ki, Denizli maarifi asıl büyük sıçramayı Cumhuriyet'in başarılarında yapmıştır. Kız, erkek ve karma okullarıyla bu tarihlerde Denizli maarifçe ileri şehirlerden biridir. Doktor Kemal Şakir [Saracağlu], 1927 tarihinde kaleme aldığı "Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli" adlı eserinde Denizli'yi eğitimce gelişmişlik bakımından dördüncü sıraya koymuştur. Kemal Şakir Bey, "mekâtib-i 'âliyyede tahsil görmüş" Denizlili "epey" gencin bulunduğuna işaret eder. Bununla birlikte Kemal Şakir Bey, Denizli'deki mevcut okulların yine de yetersiz olduğunu ve özellikle bir liseye ve leylî ibtidâilere ihtiyacın fazla olduğunu belirtmekten de geri durmamıştır. Kemal Şakir [Saracağlu] (1927), *Tarihî, Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli*, Hüsn Tabi'at Matba'ası, İstanbul, s.68. Denizli'nin eğitim yaşamındaki başarısı sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. Zira, 1940'larda da Denizlili yazar-çizer, aydınlar kentin maarifçe gelişiminden duydukları onuru kamuya paylaşmaktan kendini alamamışlardır. Buna dair İnanç dergisinin 1944 yılı 95-96. sayılarında Denizli'nin muhtelif yerlerinde üç ay içinde 53 köy okulu ve öğretmen evinin inşa edilmiş olduğundan söz edilmektedir ki ("Maarif Davamızda Denizli", *İnanç*, sayı:94-95, İstanbul, 1944, s.9), bunu o günün imkân ve şartlarında eğitim alanında hayli önemli bir yatırım olarak düşünmek gerekir. Bu bakımdan diyebiliriz ki, Cumhuriyet yönetimi, eğitimi ülke kalkınmasında öncelikli bir yere koymuştur.

1315-1316 ve 1316-1317 eğitim-öğretim yılında bir gayrimüslim öğrencisi olmuştur. Bu ise, Osmanlı devlet adamlarının Müslim ve gayrimüslim tebaayı kaynaştırarak "Osmanlılık" düşüncesi ve kimliği yaratmada bir mesafe alamadığını göstermektedir.

Kaynaklar

I-Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.), 2253/119, 29 Ca.1317; 2254/15, 30 Ca.1317; 2254/16, 30 Ca.1317; 2257/69, 10 C.1317; 2372/67, 13 Ra. 1318, 2398/125, 8 Ca.1318; 2403/25, 21 Ca. 1318; 2415/75, 22 C. 1318.

İradeler Maarif (İ.MF), 5/1317 N.26.

Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT.), 198/11, 3 N.1311; 223/14, 4 Ra. 1312; 266/56, 8 Z. 1312; 545/38, 24 L.1318; 528/10, 9 C.1318; 714/58, 25 Ra.1321; 720/7, 26 R. 1321; 720/20, 28 C.1318; 729/20, 28 Ca. 1321; 1190/13, 23 L. 1331.

II-Salnameler

a-Salname-i Vilayet-i Aydın (SVA):

1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326 yılları.

b-Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU)

1317, 1318, 1319 yılları.

III-Araştırmalar

Ali Vehbi (1951), *Acıpayam*, Çankaya Matbaası, Ankara.

Avcı, Yasemin (2007), "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (6-8 Eylül 2006), Editörler: Ayfer Özçelik-Mehmet Yaşar Ertaş ve diğerleri, Cilt: 1, Denizli, s.361-367.

Ayar, Mesut (2010), "Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi", *History Studies*, Volume:2/3, s.39-59.

Aydın, Mithat (2007), "Denizli'de Eğitim (1878-1908)", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (6-8 Eylül 2006), Editörler: Ayfer Özçelik-Mehmet Yaşar Ertaş ve diğerleri, Cilt: 1, Denizli, s.456-472.

Darıverenli, Ali Ulvi (1938), "Denizli Münevverlerini Yetiştiren Eski Hocalarımızdan İdadî Mektebi Türkçe Muallimi Feyzi Efendi", *İnanç* dergisi, sayı:1,.

Dilaver, Hüseyin (2002), "II.Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi", *Türkler,Yeni Türkiye Yayınları*, c.15, Ankara, s.72-91.

Ergin, Osman (1977), *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, 3-4, Eser Matbaası, İstanbul.

Fortna, Benjamin C. (2005), *Mekteb-i Hümayûn/Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, Çeviren: Pelin Sıral,1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koca Mektep dergisi (2007), "Tarihçe", Sayı:1, Denizli, 1997, s.16; "Tarihlerle Denizli Lisesi", Sayı: 14, Ankara, s.6-7.

Koçer, Hasan Ali (1987), *Türkiye'de Modern Eğitim (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara.

Kodaman, Bayram (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- İnanç* dergisi (1944), "Maarif Davamızda Denizli", sayı:94-95, İstanbul, s.9.
[Saracoğlu], Kemal Şakir (1927), *Tarihî, Coğrafi, İctimaî, Sıhhi, İktisâdî Nokta-i Nazardan Denizli*, Hüsn Tabi'at Matba'ası, İstanbul.
- Somel, Selçuk Akşin (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)/İslamlaşma Otokrasi ve Disiplin*, Çeviren:Osman Yener, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tütenk, Ahmet Akif (1946), "Denizli'de Maarifin İnkişafı Tarihi", *İnanç* dergisi, sayı:102, s.1 ve 7.
- Unat, Faik Reşit (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara.

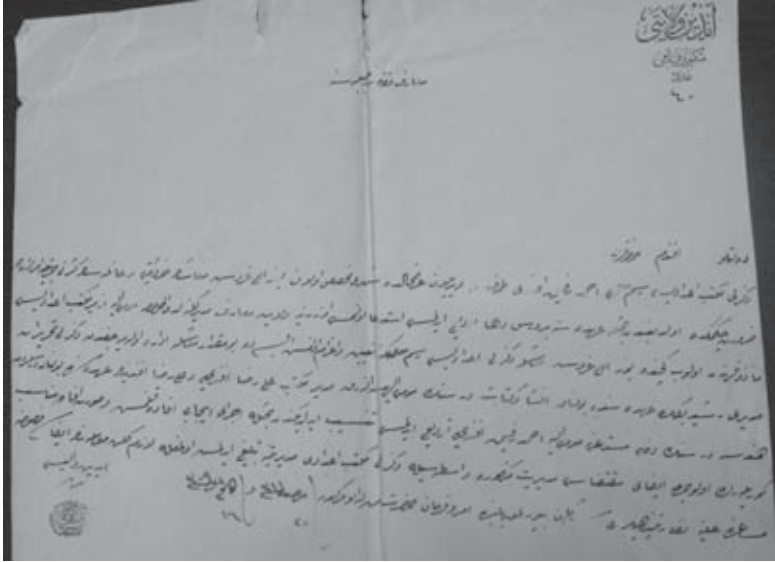
7. EKLER

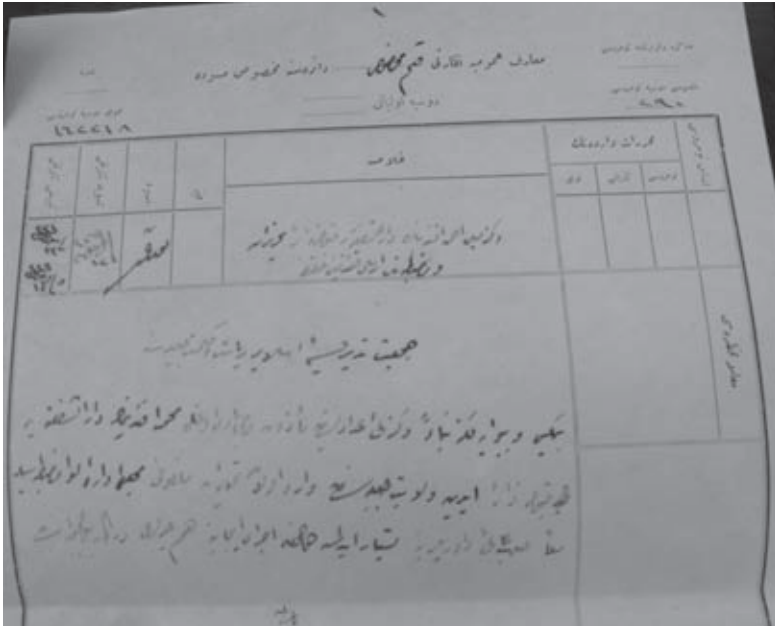
Ek 1: 1915'te yapımına başlanan Denizli İdadisi binası (bugünkü Denizli Lisesi C Blok)

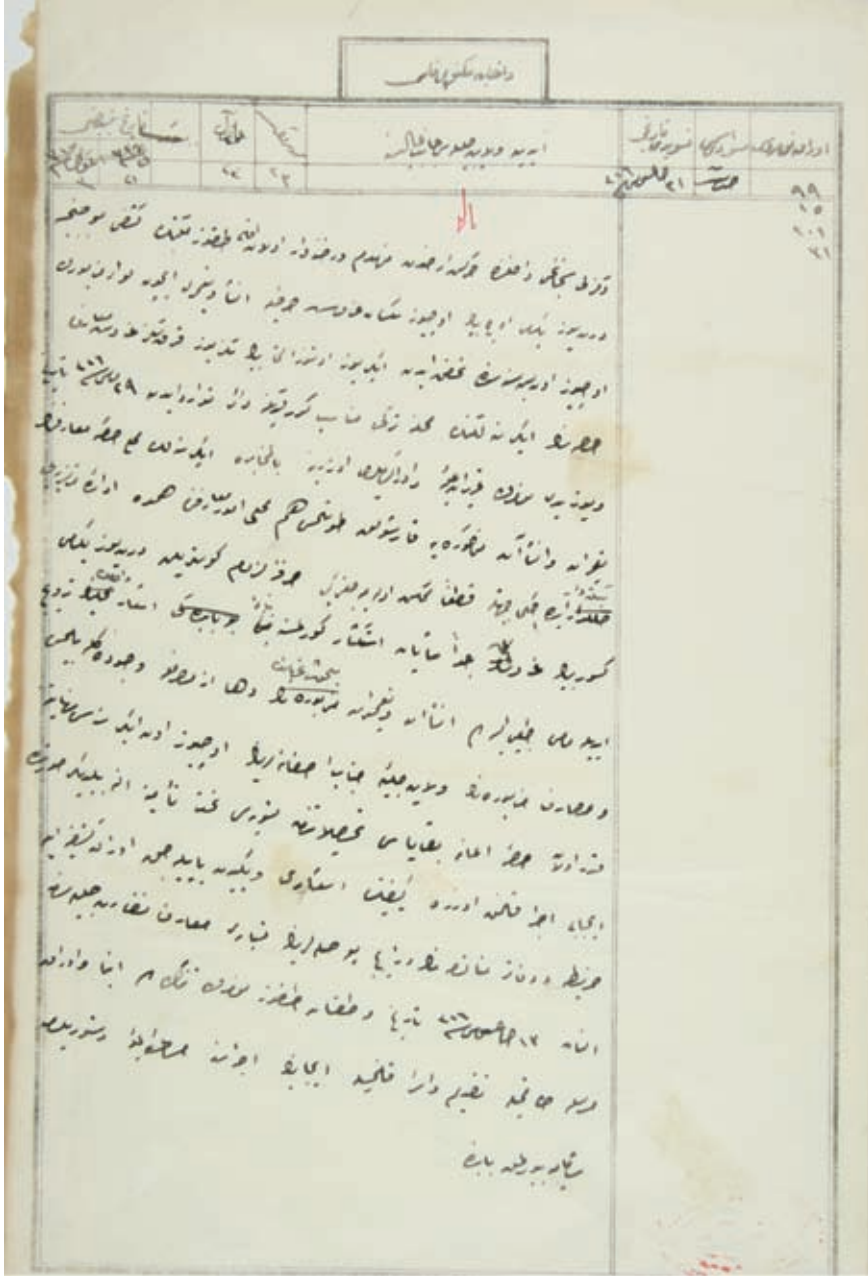
Ek 2: 1926-1927'de tamamlanan Denizli İdadisi binası (bugünkü Denizli Lisesi C Blok)

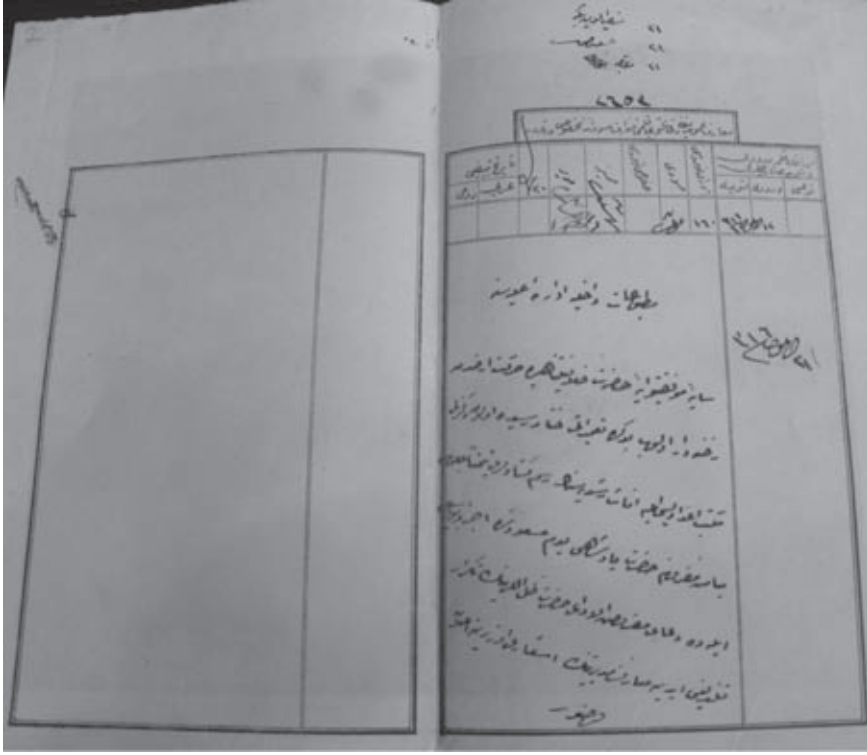
Ek 3: Denizli İdadisi'nde bazı ders muallimlerinin değiştirilmesi isteğinin sahih gerekçelere dayanmaması nedeniyle uygun görülmediği. BOA., MF.MKT., 198/11, 3 N. 1311.

Ek 4: Kimsesiz olmasına binaen Denizli İdadisi'nden mezun Hacı Mavioğlu Mehmed Efendi'nin Darüşşafaka'ya kabulüne dair. BOA., MF.MKT., 1190/13, 23 L.1331.

Ek 5: Denizli'de depremden zarar gören okulların tamiri konusunda Dahiliye Mektûbi Kalemi'nden Aydın Vilayeti'ne yazılan 21 Ca. 1318/3 Eylül 1316 (16 Eylül 1900) tarihli yazı. BOA., *DH.MKT.*, 2403/25, 21 Ca. 1318.

Ek 7: 1899 depremiyle tahrip olan Denizli İdadisi ve Denizli Kız Rüşdiyesi'nin bakım ve onarımından sonra yeniden eğitim-öğretime başladığına dair. BOA., *MF.MKT.*, 528/10, 9 C.1318.

